

Ines Srdoč-Konestra – Saša Lajšić

FRA ŠIMUN KLIMANTOVIĆ (...) NI PISAC NI POD PISCEM PISAC

dr. sc. Ines Srdoč-Konestra – Saša Lajšić, Filozofski fakultet, Rijeka, izvorni znanstveni članak

UDK 821.163.42.09 Klimantović, Š.

Šimun Klimantović (?1464. – 1544.?) franjevac trećoredac, s pet do danas poznatih rukopisa dao je vrijedan prinos literarno-kulturnoj djelatnosti na području koje se proteže od Lukorana kraj Zadra, na Zaglavi pri svetom Mihovilu na Dugom Otoku, na otočiću Galevcu kraj Preka pa sve do Glavotoka na otoku Krku i na Komrčaru na otoku Rabu. Iako su dosadašnje spoznaje nastojale osvijestiti važnost njegove 'misije', ipak je izostalo sustavno izučavanje građe koju je za sobom ostavio. U radu se uočava njegov zapisivačko-redaktorski prinos u Klimantovićevu zborniku I, predlaže genološki opis, a posebice se motre fraške kao 'pisca' čime se želi potvrditi postavka o tako zvanome glagoljaškome humanizmu.

Ključne riječi: *hrvatska srednjovjekovna književnost; Šimun Klimantović; franjevci; srednjovjekovni zbornici; Klimantovićev zbornik I; glagoljaštvo.*

Uvod¹

Književna i kulturna djelatnost na području sjevernoga Hrvatskoga primorja nakon procvata u srednjemu vijeku, u razdoblju 16. stoljeća i dalje ostaje u interesnim okvirima redovničkih zajednica. Naglašeno humanističko-renesansni predznak urbanih centara od Zadra do Dubrovnika literarnu djelatnost sjevernih krajeva pomiče na periferiju kulturnih događanja. Južni se dijelovi Hrvatske, u prvom redu Dubrovačka Republika, najviše utječu suvremenim (rano) novovjekovnim strujanjima dok sjevernojadranski krajevi, uvjetno rečeno, dolaze u stanje 'proizvodne obamrlosti'.

Stanovništvo je s obzirom na stvaranje specifične kulturološke klime ranoga novovjekovlja – mijene na društvenom planu uvjetovane tragičnim udesom nakon Krbavske

¹ Tema je ovoga članka u usmenome obliku i pod istim naslovom izložena na Četvrtom slavističkom kongresu koji je održan od 5. do 8. rujna 2006. u Varaždinu i Čakovcu. Za ovu je priliku rad znatno prerađen i dopunjen.

bitke (1493.) – usmjereno uglavnom na praktično-svakodnevne životne zahtjeve.² Kontinuitet književnoga srednjovjekovlja se prekida, što uvjetuje i značajan preustroj poetoloških dominantana.

Na tom području koje ujedno egzistira i kao presjecište talijansko-latinsko-njemačkih silnica, orijentaciju su prema hrvatskome življu sačuvali u najvećoj mjeri franjevci. Služeći se različitim medijima, franjevci nerijetko uz hrvatski jezik i glagoljicu, vješto koriste latinski i talijanski jezik te latiničko pismo – ravnopravno trojezično i dvopismeno.

U takvoj kulturološkoj situaciji sjevernoga jadranskoga primorja značajna je pojava literarnih tekstova nakon sredine 15. st. Štoviše, nemoguće je zanemariti upravo postojanje specifične glagoljaške poetike: *Pored bogatog latinskog razabire [se], makar samo rudimentaran, i glagoljski humanizam. (...) S pravom novolatinskom humanističkom književnosti u hrvatskim se zemljama poklapa završni procvat glagoljaške. (...) Humanizam se osjeća i u glagoljaškoj književnosti. Tamo ga predstavljaju Šimun Kožičić Benja iz Zadra (oko 1460. – iza 1531), Šimun Klimantović s otoka Ugljana (oko 1464. – iza 1540) i Franjo Jožefić koji je 1526. bio senjski biskup.*³

Tekstovi *glagoljskoga humanizma* predstavljaju sintezu višestoljetne tradicije. *Pisci* uglavnom navode svoja imena koja su u ulozi čuvara pisanoga duhovnoga naslijeđa. Međutim, resi ih i specifičan odnos prema *vlastitom* tekstu-prijepisu pa je pitanje *autorstva* nad tekstom sastavljenim od preuzetih obrazaca moguće pojmiti samo uvjetno.

Usporedi li se dijelove rukopisa⁴ u kojima će *zapisivači* svjesno upisati svoje ime, moguće je uočiti koncepciju odnosa⁵ između *autora* i *teksta*. Riječ je o srednjovjekovnome modelu *Nihil novum dicere* pri čemu je *tvorac* teksta uistinu Tvorac, a onaj koji *piše* tekst uistinu je samo *zapisivač*:

² Raukar, Tomislav. *Hrvatska u kasnom srednjem vijeku; Hrvatsko društvo i gospodarstvo u kasnome srednjem vijeku*, u: *Povijest Hrvata. Srednji vijek.* (2003:321-370; 387-414). *Krizne pojave hrvatske povijesti početka 15. stoljeća usmjeravaju hrvatsko društvo prema prostornom i političkom „raščinjavanju“ (Š. Klimantović).* Isto, str. 412.

³ Katičić (1999:85 i 91).

⁴ Primjere donosimo u grafiji kojom su prvi put objavljeni, što znači da preuzimamo načela transliteracije i transkripcije priređivača rukopisa za tisak. Primjeri koji su pri objavljivanju transliterirani na ćirilicu (npr. iz Milčetićeve *Hrvatske glagoljske bibliografije*) transliteriramo latinicom prema načelima: preuzimamo provedena ortoepska načela; n+j = nj; њ = њ; ш = č; њ = ê; ê = ê; њ = њ; ю = ju; њ = ê/š; Navodi iz *Klimantovićeva zbornika 1* transliterirani su prema rukopisu, koji se čuva u franjevačkom samostanu sv. Ksaver. Rukopis je mikrofilmiran i pohranjen u Hrvatskom državnom arhivu. Transliteracija je provedena prema načelima primijenjenima u izradbi *Rječnika crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*: jat = ê, đerv = j, šta = č, poluglas = њ, ju = ju. Kratice su razriješene u oblim zagradama, kraj retka je označen kosom crtom, točke slijede izvornik, riječi su rastavljene. Dalje u tekstu za *Klimantovićev zbornik I* uz primjere preuzete iz toga rukopisa stavljamo broj folija u zagradi, npr. (f. 162.), prema numeraciji u izvorniku.

⁵ *Tkonski zbornik: hrvatskoglagojski tekstovi iz 16. stoljeća*, (2001:7-8). Usporedi predgovor Slavomira Sambunjaka i shemu preuzetu od Aleksandra Naumova.

*Azъ mnogo grěš'ni Martinac popъ. (...) Togo radi že m(o)lju vs(ě)hъ g(ospod)u redovnikovъ, ot B(og)a danihъ o(ta)съ. tьkožde že i žakanъ êk(o) br(a)tie. sice že i č(ь)tacevъ razumněišihъ pače mene. za mnogo om'rš'ne eže priključiše mi se v děli semъ. ne proklnite me. da ispravite svoju. Počtovanu mudrostiju. i č'tučē b'l(agoslovi)te B(og)a. I učite se imeniē v(a)ša v potrebnaē daēti B(og)u. da o nemže vzzastete v' sp(a)s(e)nie. Zane ne pisa sego D(u)hъ S(ve)ti tьkmo uboga ruka grěšniča.*⁶ (Istaknule I. S. K. – S. L.)

*ē nedos'toini f'ratar' f'ra šimunъ. (...) ako bih' se om'r'sil' niku rič ili niko s'lovce inamo mis'lēči ili moimič'stvomъ. molimъ vasъ rēdov'nici gospodo moē ne korite me. da pros'tite mi i molite boga za mene nevol'noga griš'nika. za čb ako e ka mr'sa ni po moem' hotēn'ju učinena. a vi vašimъ dob'rim' razumomъ is'pravite. i ni čudo ako bi nika fala bila. za čb ne pisa to bogъ prstomъ s'voimъ. ni anjelb. ni sьvetъ človikъ. nego ruka g'riš'na človika i neumiča.*⁷ (Istaknule I. S. K. – S. L.)

Iskorak je dijelom naznačen u Šimuna Klimantovića u čijem je *potpisivanju* prisutna svijest o statusu vlastite 'niže' pozicije *kao pisca* te o 'nižem' statusu i funkciji teksta koji je proizašao iz njegove 'uboge ruke grešničke':

- ja, nedostojni, zapisah
- ni pisac, ni pod piscem pisac
- napisah *fraške*, napisah *mrse*, *fale*.

Tko je Šimun Klimantović?

U kroatističkoj historiografiji ne nedostaje napisa o fra Šimunu Klimantoviću o kojemu je većinom pisano s obzirom na franjevački kontekst, istraživanje glagoljice i glagoljaške knjige.⁸ U počecima proučavanja, na primjer Ivan Kukuljević Sakcinski, fra Šimuna Klimantovića promatra i kao *pisca glagoljaša* ne odričući mu autorstvo te ga ubraja među stare hrvatske pjesnike XV. stoljeća. Kukuljević objavljuje odlomke (prema prijepisu fra Šimuna Glavića) *prem pobožne pjesme, kao jedinog pjesničkog proizvoda dosad u našoj književnosti posve nepoznatoga Klemenovića.*⁹

Klimantovića će i Rudolf Strohal nazvati *hrvatskim glagolskim književnikom*¹⁰, a fra Stjepan Ivančić (već je naslov njegove knjige indikativan) u radu *Nešto o hrvatsko –*

⁶ II. Novljanski brevijar. *Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495.* (1977:32) Priredile: Marija Pantelić i Anica Nazor.

⁷ Brčić (1881:163-164).

⁸ Npr. I. Brčić, F. Fancev, E. Hercigonja, I. Kukuljević Sakcinski, I. Milčetić, P. Runje, R. Strohal, V. Šetefanić, J. L. Tandarić i drugi. Potpune podatke donosimo u popisu literature.

⁹ Kukuljević Sakcinski (1855:578-579).

¹⁰ *Premda naši bogoljubni popovi glagoljaši, napose Franjevci (trećega reda) nijesu svojih književnih djela pisali radi slave ovoga svijeta, već jedino za spas svoje duše i duša povjerena im naroda, pa premda nijesu redovno osobito u starije vrijeme svojih djela potpisivali, doznajemo ipak barem za neke hrvatske glagolske pisce, koji su ostavili o sebi*

glagolskim piscima samostanskih Trećoredaca zapravo svjesno spaja pregalački rad s književnom djelatnošću (kako i sam kaže rad na 'redovskom' i na 'književnom polju'):

(...) njegova pobožnost i velika poniznost, kojom on, zadosta učeni redovnik i dobri poznavalac latinskoga jezika, hoće da prikrije i najmanju svoju vrijednost, te se nazivlje neumjetnim, griješnikom, ništarijom. Istina, ovakvi su nazivi kano i priznavanje svojih nesposobnosti, bili običaj onoga vremena i vlastitost prošlih vjekova, ali ipak nemožemo mu poreći izvanredni mar (...) pošto je on uz ostale svoje redovničke dužnosti, tekom trinaest godina, mogao napisati riedkom uztrpljivošću četiri zadosta debele knjige različitog predmeta.¹¹

Konstatacija o sinonimnosti naziva između *sastavljača* zbornika i *pisca* zbornika za stariju je historiografiju samorazumljiva – *pisac se potpisuje: fra Šimun, sin Jurja Klemenovića z Lukurana sprid Zadra*¹² (istaknule I. S. K. – S. L.) naglašava Ivan Milčetić. Pri tome se Klimantovićev navodni književnički udio u nastajanju samih tekstova, posebice onih s literarno-estetskom komponentom, ovjerava isključivo činjenicom njegova potpisa (!): *a to zapisahъ ê fra šimun kli / mantovičъ* (f. 162.).

Pažnja se povjesničara s vremenom premjestila s osobe *sastavljača/prepisivača* fra Šimuna Klimantovića na konkretan opis tekstova koji nose njegov *potpis*. Smatra se da je riječ o glagoljskim zbornicima mješovitoga tipa koje je Klimantović prepisivao i sastavljao prema starijim (liturgijskim i izvanliturgijskim) predlošcima ili aktualnim povijesno-pravnim spisima (npr. franjevačke konstitucije, regula trećeredaca, papinske bule i sl.). Želimo li upotpuniti kulturnu sliku podneblja u kojem su takvi zbornici nastajali, složit ćemo se s većinom istraživača koji smatraju da su sastavljači – *škrituri* – poput Šimuna Klimantovića, pridonosili *formiranju literarne, dramske pa i scenske kulture*.¹³ Štoviše, detaljnijom književno-kritičkom prosudbom moguće je uočiti odmak¹⁴ od kopističke rutine u pojedinim dijelovima, kao i u cjelini. I sama inicijativa u sastavljanju zborničke građe, redosljeda i odabira korpusa tekstova te njihova povezivanja u integralni diskurz pokazuje određenu intelektualnu vještinu.

Pretpostavlja se da se Šimun Klimantović rodio 1460. godine u Lukoranu (selo na otoku Ugljanu). Prema njegovim zapisima saznajemo ime njegova oca – Juraj.¹⁵ Njegovo prezime se u literaturi različito navodi Klimantović ili Klemenović. U redodržavi kojoj je pripadao obavljao je različite službe što je značilo i boravak u više samostana. Na Galevcu

neke makar i mršave bilješke. Među takove hrvatske glagolske pisce spada i fra. Šimun Klimantović. Strohal (1911 b:711).

¹¹ Ivančić (1911:10).

¹² Milčetić (1910:201) prikaz Ivančićeve knjige.

¹³ Kolumbić (1987:384).

¹⁴ Posebno o tome u: Hercigonja (1994:221-233).

¹⁵ O Jurju Klimantoviću više je pisao P. Runje na osnovu istraživanja dostupnih dokumenata u Historijskom arhivu u Zadru, posebice iz Spisa zadarskih bilježnika. Usporedi: Runje (1990:176-177).

boravi 1492. godine¹⁶, kao starješina se 1511. godine nalazi u samostanu sv. Mihovila na Zaglavi, a Stjepan Belić ga je 1513. godine imenovao svojim vikarom u zadarskom samostanu sv. Ivana *pa je u tom svojstvu obišao cijelu redodržavu*.¹⁷ Boravi u krčkom samostanu na Glavotoku¹⁸ 1540. godine, a gotovo je sigurno da je u određenom periodu boravio na otoku Rabu u samostanu na Komrčaru, koji se nalazio ispred samoga grada Raba.¹⁹

Sve je navedene podatke o sebi ostavio sam Klimantović u bilješkama umetnutima na početku ili na kraju zbornika iz čega se može pratiti kada i gdje je djelovao. S obzirom da njegovi zbornici održavaju kontinuitet književnosti iz ranijih razdoblja, ali predstavljaju i aktualnu produkciju na području tada neaktualnoga poetičkoga uzusa, u njima se odražava geokulturološka vizura na potezu Ugljan – Zaglava – Galevac – Zadar – Rab – Krk.

Zbornici – slika srednjovjekovne književnosti u malom

Središnji korpus Klimantovićeve zapisivačko-sastavljačkoga odnosno *skriptorskoga* angažmana predstavljaju tri rukopisna glagoljska 'zbornika'. Riječ je o građi koja u sebi sadrži čitav niz većih i manjih sastavaka ovisno o obujmu i sačuvanosti pojedinih predložaka.

Prvi i najopsežniji je sastavljan u rasponu od 1501./2. godine do 1512. godine²⁰. Iako se u samome zborniku nalazi više godina²¹ (1430, 1492, 1501, 1512, 1513, 1514, 1518) dio zapisa se odnosi na vrijeme koje je prethodilo vremenu pisanja (npr. datum sastavljanja konstitucija: *na lêt b(o)žihb . č . u . p . b . = 1482.*; f. 33v.). Taj prvi zbornik poznat je kao *Klimantovićev zbornik I* i nekada se čuvao u Zadru u samostanu Male braće odakle je nakon talijanske okupacije prebačen u Zagreb na čuvanje franjevcima trećorecima u samostan sv. Ksavera.²² Prvotno je zbornik bio sastavni dio Brčićeve tj.

¹⁶ Prema Strohal (1911 a:211-214).

¹⁷ Strohal (1911 a:213).

¹⁸ Ivančić ispravlja Kukuljevića koji navodi da je Klimantović umro oko 1520. godine. te se ustalilo mišljenje da je i preminuo u samostanu na Glavotoku oko 1544. godine. Usporedi Ivančić (1910:170). Taj podatak preuzima i Strohal (1911 a:212).

¹⁹ Ivan Kukuljević (1857:30-31) navodi iste podatke – da je Klimantović od 1498. do 1501. živio u samostanu sv. Franje na Komčari, pred gradom Rabom, od 1505. do 1512. na Zaglavi pri svetom Mihovilu, te 1513. u samostanu sv. Ivana pred Zadrom.

²⁰ Točnije deset godina i osam mjeseci, naime Ivan Brčić je izračunao da je Klimantović prvi zbornik sastavljao od 1501. do 3./23. veljače 1512. nakon što ga je završio poklonio ga je 14. lipnja 1512. fra Ivanu Količiću u zadarski samostan sv. Ivana. Vidjeti: Strohal (1915:49).

²¹ Ne navodimo godine koje se nalaze na početnim papirnatim listovima. Godine koje se nalaze na njima su između onih koje slijede na pergamentnim listovima.

²² Brčić (1881:161) je dao i njegov opis koji preuzimaju kasniji istraživači. *On je u maloj 8.^{mi} na kvieru. Od kviera su mu uprav 234 lista, kojim bi kasnije dometnuto devet pamučnih, šest sprieda, dva na zadnjem kraju, a jedan na kvieru pred pamučnim. Ono šest pamučnih, osim na I. str. III. lista, zapisan je kursivnom glagoljicom i sadržaje*

Berčićeve zbirke, a nakon prijenosa zbirke u Petrograd, prvi 'Klimantovićev zbornik' ostaje kao zasebna cjelina dok se preostala dva rukopisna zbornika danas nalaze u Rusiji²³.

Drugi je poznat kao *Klimantovićev zbornik II*. Također je dio Berčićeve zbirke i danas se nalazi u Petrogradu. Nešto je manjega formata od prvoga – ima 72 pergamentska lista.²⁴ Prema Klimantovićevu navodu u zborniku, pretpostavlja se da je nastajao u vrijeme njegova boravka na Glavotoku gdje ga je i dovršio 12. rujna 1514.

Treći je nešto kasniji prijepis i poznat je kao *Klimantovićev zbornik III*. Danas se nalazi u Petrogradu, a obujmom je najmanji, sadrži 33 pergamentska lista.²⁵ Pronašao ga je na Krku Ivan Berčić 1864. godine. Iako nema bilježaka o tome tko ga je i gdje (pre)pisao, Berčić je usporedbom sa starijim predlošcima ustvrdio da je napisan 17. prosinca 1509 godine te da je riječ o Šimunu Klimantoviću²⁶.

Konstitucije ili *Indulgencije* su četvrti²⁷ rukopis koji se vezuje uz fra Šimuna Klimantovića, a dijelom se odnose i na zbornike. O njihovoj su se provenijenciji postavljala i pitanja originalnosti: je li riječ o prijevodu ili o originalnom tekstu? Dok Stjepan Ivančić smatra da je riječ o izvorno sastavljenoj reguli dalmatinskih franjevaca trećoredaca, njegovi prethodnici Ivan Berčić te Ferrari Cupilli²⁸ drže da je riječ o

njeka odrišenja, ali onaj, što je pred njimi, ima na prvoj strani dvie bilješke. Listovi na kvieru svi su pisani crljenilom i crnilom jednom a istom rukom. Početna pismena jesu krasna i najviše crljena, ali ih ima i zelenih i modrih. Svaka strana ima 20 redaka, a na prvoj svakog lista predstavljen je naslov, kog nema na stranami, koje sadržavaju pokorne psalme. Knjiga je tvrdo uvezana u crnoj koži, vez je iz prošloga (18.^{og}) vieka, il početkom tekućega (19.^{og}), a na komadu mjedi, s kojega vise vrpce, urezana su latinska pismena: FGMB, što po prilici predstavlja ime i prezime kojega fratra. Brčić, I. Njekomolko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo.

[Ivančić u fusnoti navodi *A najbrže da su početna slova: Fra Gabrijel Meštar Božmarčić dva krat Redodržavnika*]. Ivančić (1910:129).

²³ Akademija (JAZU) u tom trenutku nije mogla u cijelosti otkupiti Berčićevu zbirku stoga je dijelom zbirka završila u Rusiji u Petrogradu/Lenjingradu gdje se i danas nalaze ostali Klimantovićevi zapisi. Vidjeti Vialova (2000).

²⁴ Berčić (1881:163) i Strohal (1911:711) govore o 74 lista – Milčetić (1955:100-102) ih ispravlja. Ta je knjiga u velikoj osmini, a svaka stranica ima 27 redaka.

²⁵ Milčetić (1955:102-103).

²⁶ Brčić (1881:164).

²⁷ Peti je molba, Strohal (1911 b:711) navodi *Napokon doznajemo, da je bio god. 1540. starješina u samostanu sv. Marije na Glavotoku na otoku Krku, kamo se zaklonilo devetnaest svećenika Franjevaca trećoredaša ispred Turaka iz Zadra i Šibenika (Sustipana). Odavde je upravio i molbu na tadanjega mletačkoga dužda, da bi glavotočki samostan riješio plaćanja daća košto su riješeni i svi drugi samostani po Dalmaciji, i to baš s razloga, što su u ovaj samostan prebjegli neki (19) dalmatinski Franjevci trećoredaši, koji se nijesu mogli skloniti u koju drugu državu, jer nijesu znali misu čitati u drugom jeziku nego li u slavenskom sa glagolskim pismenima. Svi kasniji istraživači preuzimaju taj podatak. Specifičnost toga dokumenta jest svakako jezik (višejezičnost), dok se s druge strane uklapa i u naša proučavanja s obzirom da je riječ o sadržaju koji je dominantno obilježje dijela šesnaestostoljetne, ali i ostale književnosti, a to je antiturska tematika.*

²⁸ Uspoređi: Ferrari Cupilli, Giuseppe, tal. pjesnik i životopisac (Zadar, 1809. - Zadar 1865.), *Hrvatska enciklopedija* (2001:613).

prijevodu. Potonjima se pridružuju i Vjekoslav Štefanić te Eduard Hercigonja koji Klimantovićeve *Konstitucije* smatraju prijevodom/preradom latinske zbirke *Marum manjum*²⁹. Kompromisno rješenje je ponudio fra Petar Runje: *Moje je duboko uvjerenje da su dijelom obični prijevod, a da je dio propisa nadodan iz problematike koja je u to doba bila aktualna baš u provinciji (...). Dio propisa je iz potrebe i prakse vlastite prošlosti.*³⁰

Postoji zamjetna sličnost u građi triju zbornika,³¹ dijelom je riječ o tekstovnim varijantama, a dijelom o prijepisu teksta iz jednoga u drugi zbornik. *Zapisivač* je ujedno i *prepisivač* vlastitoga prvotnoga zapisa, pretačući prijepis iz starijega u mlađi rukopis. Doista, teško je govoriti je li i na koji je način Klimantović crpio iz vlastite prvotno osmišljene građe pa su jedino izvjesni signali iz samoga teksta koji ukazuju na visok stupanj formulaičnosti. Stoga bismo suodnos triju zbornika mogli iščitavati kroz ključ parafraze izraza. Tako će na primjer Klimantović sam nasloviti iste *šekvencije* na različite načine, a neke će i ispustiti iz mlađih zbornika. U tom je slučaju riječ o varijanti koja je nastala preuzimanjem iz starijega u mlađi zbornik, pri čemu se sastavljač ponaša poput *redaktora* pa bismo uvjetno mogli govoriti o *redatorskoj varijanti*.

Kada sastavljač poseže u tradiciju kako bi ju uklopio u iznova osmišljenu cjelinu, što je slučaj s većim dijelom Klimantovićeve rada, moguće je govoriti o *skriptorskoj (in)varijanti*:

v'ime b(o)žie . am(e)nb̄ . počenet regu / la bratie i sestarb̄ ot kaēniē / tretoga reda blaženog / a frančiska . ku potvrđi miku / la papa četvrti (Klimantovićeve zbornik I, f. 12.)

V'ime b(o)žie am(e)nb̄ . Počenet' rēgula b'ratie i sestarb̄ ot' kaēniē trētoga rēda b(la)ž(e)noga f'rančis'ka, ku potvr'di mikula p(a)pa četvrti. (Klimantovićeve zbornik III, Milčetić, I. Isto (1955.) – str. 102.)

Pojedine Klimantovićeve lekcije javljat će se i u ostalim rukopisnim zbornicima, što potvrđuje pretpostavku o dinamici kolanja literarnih tekstova na pojedinom području³². No u Klimantovićeve se zbornicima nalaze i lekcije s istupom u 'ja-formi' kojim 'onaj koji piše' potvrđuje svoj 'nadzor' nad tekstem i pisanjem. U navedenim je primjerima stoga riječ o *autorskoj varijanti*:

(...) . te fraške na / pisah̄ na zaglavi pri s(ve)tom̄ / mihovili . miseca pervara . (...) a to zapisah̄ ē fra šimun kli / mantovič̄ trētoga rēda . ko /me ē zemla mati . črvi družu . grob̄ / otoč(a)stvo . grisi bogatstvo . (Klimantovićeve zbornik I, f. 162)

ē nedos'toini f'ratar' f'ra šimun̄b̄ . tretoga reda z'vanih̄ od' pokorē blaženoga f'ran'čis'ka rēda . zadranih̄ z' lukorana . sin̄b̄ juriē k'liman'toviča . komu est̄ zemla mati grisi bogatas'tvo.

²⁹ Štefanić (1969:32-33).

³⁰ Runje, P. *Fra Šimun Klimantović i konstitucije 1492*. U: *Iskoni BE slovo*. (2001:193).

³¹ Opis II. i III. Zbornika preuzimamo prema: Milčetić (1955:100-103); Brčić (1881:163-164).

³² Jedna riječ ili ulomak nekoga teksta označava se terminom lekcija prema latinskom *lectio*. Varijante nastaju pojavljivanjem lekcija. Npr. u *Vartlu* Petra Lucića (1990) nalazi se ciklus od pet molitava *Od Božja tila. Molitva parva* duža je verzija iste varijante koja se nalazi u *Klimantovićeve zborniku I*.

*g'robъ otočas'tvo čr'vi d'ruzi i tovariši. dĕla prĕteli.*³³ (Klimantovičev zbornik II, Brčić 1881:163.)

Kompozicija zbornika

Klimantovičev zbornik I. sadrži sve oblike koji se pojavljuju u II. i III. pa ga se u kontekstu genoloških osobina može smatrati znatno razvedenijim od ostala dva. Pritom se postavlja pitanje je li i u kolikoj je mjeri riječ o usustavljenoj genološkoj strukturi odnosno o strukturi u kojoj je moguće provesti popisivanje prepoznatih žanrovskih modela?

Srednjovjekovna poetika zastupljena u zbornicima mješovitoga tipa najčešće je rezultat deskripcije odnosno preuzimanja 'stanja na književnom terenu', a ne unaprijed osmišljenoga književnoga modela. U tom kontekstu Klimantovičevi su zbornici deskripcija književne situacije na prostoru sjevernoga i srednjega hrvatskoga priobalja.

Svaki pokušaj potrage za cjelovitim sustavom trebao bi izbjeći naknadnu normativizaciju i projekciju vlastitih teorijskih modela. Dakle, valja voditi računa da jedino što posjedujemo jest realitet samih tekstova. Međutim, kakvu god metodologiju primijenili u njihovu opisu, uvijek stojimo u raskoraku: *tekstove ne možemo opisivati takvima kakvi oni jesu, možemo ih opisivati onako kako ih vidimo. I u deskriptivnom i u normativnom pristupu riječ je o mreži pojmova, o nekoj vrsti rastera kojim se materijal sagledava, ili prosjaja kao kroza sito.*³⁴

Problematika kompozicije srednjovjekovnoga kodeksa suprotstavljena je uređenosti i poetičkoj cjelovitosti Klimantovičeva zbornika. Naime, s obzirom na funkciju možemo govoriti o zborniku-priručniku, obredniku ili pak ritualu. Ipak, unutrašnji je sastav žanrovski raznorodan pa se pojedini dijelovi Zbornika žanrovski ne podudaraju s cjelinom. To je ujedno i razlog zašto je zbornik-obrednik/ritual/priručnik moguće opisati (s obzirom na prevladavajući sastav) kao *mješoviti tip zbornika*. Dakle, kao složenu strukturu³⁵ sastavljenu od primarnih žanrova.

Rudolf Strohal je prvi zbornik podijelio na 32 cjeline³⁶ prema slijedu njihova pojavljivanja, preuzimajući nazive koje je radi odvajanja koristio i sam Klimantović, a

³³ Brčić (1881:163).

³⁴ Zlatar (1991:20).

³⁵ Zbornik kao vrsta uobličuje makroknjiževni sistem hrvatskoga srednjovjekovlja. Tematsko-izrazne forme se strukturiraju kao književne prezentacije određenoga tipa svijesti i konkretne literarne potrebe recipijentata. Posebno je zanimljivo terminološko određenje 'zbornika' koje je ponudio Ilija Velev: *Изборниот жанровски ансамбл од средни или од разнородни по содржина и форма творби во книжевно-научната терминологија е познат како зборник*. Велев, И. *Средновековни книжевни антологии. Ракописните антологиски зборници во македонската книжевна традиција*. Менора, Скопје, 2000., str. 9.

³⁶ Sadržaj KL I prema Strohalu: 1. *Blagoslov stola*; 2. *Ovo su glave 10 zapovidi božjih*; 3. *Ovo je 7 milostinj telesnih*; 4. *Ovo je 12 člani svete vere, ki je ne veruje, spasen biti ne more*; 5. *Ovo je 7 darov duha sveta. – Ovo je 5 udov telesnih*. 6. *Regula pokornih*; 7. *Testament blaženoga Frančiska*; 8. *Oficij obučenija*; 9. *Profes pokornih*;

Ivan Brčić u 12 cjelina³⁷. Petar Runje, smatrajući je vrlo prikladnom, preuzima podjelu B. Rimca na tri tematske cjeline: *a) molitveni dio, b) poučni dio i c) ljetopisni dio*.³⁸

Uloga *sastavljača* je u prvome planu, on ravna kompozicijom zbornika te ima svjestan odnos prema građi koju će 'kompilirati'. Klimantović zbornik zaokružuje kao cjelinu, ali i u pojedinim dijelovima zbornika postupa promišljeno, odvajajući različite vrste tekstova s obzirom na njihovu funkciju i namjenu. Dijelovi koji upućuju na novu cjelinu pisani su crvenom bojom, iznad svake cjeline se nalazi i njezin naziv što je posebice provedeno na primjeru sekvencionalnoga niza zasebno naslovljenoga kao *počenjutb šekvencie od mrtvihb* (f. 70). Svaka je pjesma također imenovana, a naslov je uvijek pisan crvenom bojom, npr. *šekvenciê nad junakom mrtvim* nakon čega slijede prvi stihovi: *nu pomisli . o človiče . / smrti ti roka . ne odmiče .* Svaki se sadržajno različiti dio uz pomoć nadnaslovne sintagme može pratiti od početka do kraja, npr. *bl(agoslo)vb stol[a], tastamentb, oficii obučenîê, profesb pokorniehb, oficii mrtvihb, rubrika fabulê, počenet spovidb* itd.

Naknadnim pregledom vrstovnoga sastava, Klimantovićev zbornik prije nalikuje nekoj vrsti srednjovjekovne 'genološke' antologije³⁹ nego li 'nezgrapno' sastavljenom i posloženom korpusu tekstova⁴⁰. U tom je smislu moguće predložiti sljedeću podjelu:

10. Kustacioni pokornih; 11. *Pláč gospoje, crkveno prikazanje u stihovima (...)*; 12. *Šekvencije mrtvih. Jedanaest vrlo lijepih pogrebnih pjesama*; 13. *Počinjtu pokorni psalmi ...*; 14. *Oficij mrtvih*; 15. *Čin ulijanija. Čin dati nemoćniku telo božje*; 16. *Priporučeniye duše*; 17. *Pogreb mrtvih*; 18. *Pogreb dičice*; 19. *Čin krstiti dite*; 20. *Rubrika fabule*; 21. *Misa za mrtvih*; 22. *Počinjjet spovid*; 23. *Nauk spovid popu*; 24. *Nauk človiku na spovidi i ostalo o ispovidi*; 25. *Kazi papini i biskuplji*; 26. *Otrišenje opčeno*; 27. *Molitva blagosloviti kruh i voće na dan sv. Blaža*; 28. *Blagoslov janjsa na vazam [(i) drugi blagoslovi...]*; 29. *Deset vertudi iliti reči 10 kreposti, ke ima sveta misa*; 30. *Način odrišivati človika od griha i prokletstva*; 31. *Bula fra Šimuna Klemenovića od jubileja...*; 32. *Kronika*. Prema: Strohal (1915:47-51).

³⁷ Sadržaj KL I prema Brčiću (1881:161) *Držeći se reda, kojim su u knjizi uvršćeni jedan za drugim, evo ih: 1. Blagoslov stola, skup krstjanskoga nauka, možda za trećoredce, pravilo reda, oporuka bl. Frančeska, način oblačenja, redovničko zavjetovanje; 2. Gospin plač i pjesme (Šekvencije) za mrtve; 3. Sedam pokornih psalama, oficij za mrtve, čin davanja tiela Božjeg, pomaz, preporučivanje duše, pogreb doraslih i djece, blagoslov vode, krstjenje djetce; 4. Rubrika fabule t. j. smiešna bilježka; 5. Mise za mrtve; 6. O ispoviedi; 7. Različiti blagoslovi, 8. Dvie bilježke o papah i o prodaji grada Zadra; 9. O kriepostih sv. mise; 10. Različita odriešenja; 11. Bula Aleksandra VI. o Jubileju; 12. Ljetopis, koji obsiže sedam zadnjih listova.*

³⁸ Runje (2001:165). U bilješci br. 529 autor se poziva na: B. Rimac, *Treći samostanski red Sv. Franje u Hrvatskoj i glagoljica*, Zagreb 1976. (Diplomski rad – Rukopis u knjižnici franjevac trećoredaca u Zadru, Sign. ormar br. 140).

³⁹ U istom pravcu vodi i Hercigonjin genološki opis *Petrisova zbornika*. O tome navodi: *Pokušaj da se, s temelja preciznog, analitičkog, čitanja rukopisa, izvrši klasifikacija građe, tj. grupiranje članaka pod kompleksnim nazivima po kriteriju tematsko-žanrovske srodnosti jednog reprezentativnog zborničkog kodeksa – u ovom slučaju Petrisova – pruža konkretan uvid u kulturnu i književnu situaciju vremena, pokazuje duhovne interese i potrebe glagoljaške sredine u II. polovici XV. stoljeća*. Hercigonja, E. *Povijesni, društveni i kulturnoambijentalni uvjeti nastanka i razvoja hrvatskoga glagoljskoga tiska. U povodu 500. obljetnice prvotiska Misala 1483*. U: Hercigonja (2004:74).

⁴⁰ (...) *nedostatak, prije 14. stoljeća, svake ideje tekstualne koherencije u kompoziciji rukopisa: jedan kodeks stavlja u istu ravan djela različitog stupnja, različitih vrsta, različitog datuma, a ponekad i jezika; u najboljem slučaju združava ih prilično široko načelo: liturgijski tekstovi, ili još općenitije, oni s crkvenim interesom, ili povjesničarski; ponekad se naslućuje neka za nas slabo razaznatljiva formalna i/ili tematska sličnost. Bez sumnje, to je posljedica*

- a) Ritualni tekstovi⁴¹ i ostali katehetski sadržaji
- b) Regule i ostali pravno-povijesni zapisi
- c) Gospin plač (druga rapska redakcija/osorsko-hvarska⁴²)
- d) Pjesme
- e) Psalmi
- f) Rubrika fabule – fraške
- g) Historijska proza – ljetopis
- h) Historiografske bilješke
- i) Komentari

Varijantnost predložaka

Zbornik sadrži dvanaest pjesama (*šekvencija*) s time da posljednja izlazi iz sekvencionalnoga slijeda te je uklopljena kao sastavni dio koji je u rukopisu (L.164) nadnaslovljen *misa za mrtvih*.⁴³ Navest ćemo nekoliko primjera pjesama koje je Klimantović uklopio u *Zbornik*, a nalaze se i u nekim drugim rukopisima. Ne bismo se u potpunosti mogli složiti s konstatacijom da je riječ o prijepisima već nam se čini da bi se sve umetnute pjesme mogle promatrati upravo kao jedna *skriptorska varijanta*⁴⁴.

Glagoljski rukopisni zbornik Cod. slav. 11 (*Pariški kodeks*) sadrži pjesme koje svjedoče o povezanosti naše glagoljske i latiničke (a i ćiriličke) duhovne književnosti. Ta je tvrdnja primjerena i situaciji u *Klimantovićevu zborniku I* koja se s jedne strane referira na najstariju hrvatsku pjesmaricu, ali i na ostale kodekse na temelju čije je građe moguće govoriti o povezanosti crkvenoga duhovoga pjesništva od Budve do Istre, pa čak i na sjever Hrvatske.⁴⁵

potrage za neposrednom korisnošću (da se zadovolji osobnim potrebama naručioca) i istodobno ekonomije. Ideja koju mi imamo o djelu ne podudara se sa stvarnošću rukopisa. Zumhtor, P. prema Zlatar (1991:20-21).

⁴¹ Neki ritualni tekstovi neliturgijskoga tipa su zapisani samo u Klimantovićevim zbornicima. O tome: Tandarić (1993:211).

⁴² O redakcijama *Gospinih plačeva* vidjeti: Fancev, F. (1932.).

⁴³ Usp.: *Za posljednje trenutke u ljudskom životu, osim sakramenata umirućih, predviđeni su i obredi preporuke duše, koji se sastoje od niza molitava s posebnim litanijama. Molitve preporuke duše kao i sprovodni obredi u svim su slučajevima jednaki. Doslovan su prijevod latinskih poznatih tekstova koji su najvećim dijelom ušli i u kasnije rituale. (Jedino Klimantović u svojem zborniku uz sprovodne molitve dodaje i oficij za mrtve s misom, što u drugim kodeksima ne nalazimo.)* Tadaric (1980:27).

⁴⁴ Za razliku od 'invarijante' kada bi se radilo o vjernom prijepisu iz jednoga u drugi predložak.

⁴⁵ Hercigonja navodi *Neliturgijske zborničke kompilacije mlađeg tipa, taj omiljeni tip knjige u glagoljaškoj sredini kasnog srednjovjekovlja* (ali i daleko izvan granica srednjega vijeka – još u XVII. i XVIII. stoljeću) namijenjen slobodnoj duhovničkoj lektiri potrebama pastorizacije, kateheze, liturgičkog i teološkog obrazovanja žakana, očituju se već od kraja XIV. stoljeća jasno izraženo nastojanje oko svojevrstnog sadržajnog i motivsko-tematskog bogaćenja (...). U bilješci br. 47. nabraja najvažnije zborničke rukopisne kodekse XIV-XVII. stoljeća: (XIV. st.) Zbornik Pariške nacionalne biblioteke 11 i Zbornik Pariške nacionalne biblioteke 73 (Borislavićev); (razmeđe XIV/XV. st)

U relaciji se s *Klimantovićevim zbornikom I iz Pariške pjesmarice* nalaze⁴⁶ *M(a)riina pês(anb)* (*O M(a)riê b(o)žiê mati ·*), *Brat'ê brata sprovodêmo*, *Nad' grobom̃ gl(agol)juće sie...* (*Tu mislimo bratbê ča s'mo ·*). Nizu zbornika koji su povezani⁴⁷ s *Pariškom pjesmaricom* (*Pićićeva pjesmarica*, *Korčulanska pjesmarica*, *Budljanska pjesmarica*, *Libro od mnogijeh razloga*) možemo stoga pribrojiti i *Klimantovićev zbornik I*. U odnosu na *Parišku pjesmaricu* u *Zborniku* se nalaze nešto duže varijante pjesama (omjer stihova: 1. 24:26; 2. 31:36) dok se treća ne razlikuje u broju stihova (80:80) već u nekim pojedinostima, npr:

vsì ležemo tam'ni v grobê .. : ležati ćemo . tamni grubi .

Ako têlo k z(e)mli grede . : ako v zemlju . gredê tilo

Ti si hotêlb za ñ umrêti . : ti si hotilb . za nas̃ umriti .

(*Pariška pjesmarica*, str. 52-54) : (*Klimantovićev zbornik I*, f. 72-73v)

Prva rapska ili *Pićićeva pjesmarica* sadrži i četiri pjesme pisane na hrvatskome jeziku. *Pićićeva* je pjesmarica latinička pa je zanimljivo usporediti stariji latinički s mlađim glagoljskim predloškom. Zajedničke su pjesme⁴⁸ *Placi sarce i-s-ocima* i *Sudac strasan oche priti*, dok i u *Lekcionaru Bernardina Splićanina* (tiskan 1495.) nailazimo na još jednu latiničku varijantu *sekvencije za mrtve: Sudac gnivan hoće priti*. Među starijim predlošcima ovu sekvenciju nalazimo i u *Berlinskom misalu* iz 1402. godine (pjesma je u misal zapisana 1440).

Šekvenciê pokle se zakopa človičk kako ju je naslovio Klimantović, u antologijama srednjovjekovnoga pjesništva najčešće nosi skupni naslov *Pisan na spomenutje smrti*. Ova je pjesma važna i u kontekstu razvoja našega osmeraćkoga pjesništva⁴⁹, a već nekoliko stihova iz nje citira knez Novak u kolofonu misala iz 1368. godine (pjesma je u misal zapisana 1486. godine). Sadrži ju i jedan glagoljski zbornik iz druge polovice 15. st. (Arhiv JAZU, IVa 92, f. 133) te *Oxfordski zbornik* iz 1486. godine:

nu ošće pomisli v'saki sada

ča se naiđe ot nas̃ tada.

gda se d(u)ša strahom̃ smete

Ivančićev zbornik; (XV. st.) Vinodolski zbornik, *Oxfordski (Bodlejana) zbornici* 412 i 414, *Zbornici JAZU* IVa 92, IVa 48, *Petrisov zbornik*, *Kolunićev zbornik*, *Sienski zbornik*, *Zbornik Ljubljanske narodne i sveučilišne biblioteke fut. br. 368*; (XVI. st.) *Tkonski zbornik*, *Petrinićev zbornik*, *Grškovićev zbornik*, *Blagdanar popa Andrije*, *Žgombićev zbornik*, *Klimantovićev zbornik*, *Glavićev zbornik*; (XVII. st.) *Vranićev zbornik*, *Zbornici JAZU* IVa 77, IVa 21, *Fatavićev zbornik*, *Čeperićev zbornik*, *Bilanovićev Zbornik i dr.* (Hercigonja 2004:74-75).

⁴⁶ Nazivi pjesama prema Malić, D. *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*, HFD, Zagreb, 1972. (dalje *Pariška pjesmarica*). Dalje u tekstu navodimo primjere preuzete iz toga izvora.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Nazive i stihove pjesama navodimo prema Fisković, C., *Rapska pjesmarica iz druge polovice XV. stoljeća*, JAZU, Zagreb 1953. (dalje *Pićićeva pjesmarica*). Dalje u tekstu navodimo primjere preuzete iz toga izvora.

⁴⁹ Vidjeti: Štefanić (1969).

a dila n(a)mъ se skriti ne te.
(Misal kneza Novaka, str. 7.)
nu mislimo . o tomъ sada .
ča će biti . od nasъ tada .
gđi se telo . s prahom smete .
a dēla se . skriti nete .
(Klimantovičev zbornik I, f. 76v-77)
nu mislimo ob-tom sada
Ca-se naide od nas tada
Gdi se dusa strachom smete
a-dela se scriti nete

(Picićeva pjesmarica, str. 43)

Iako su stihovi preuzeti u više zbornika, nije riječ o doslovnim prijepisima kao ni o transliteraciji iz jednoga grafijskoga koda u drugi.

Unatoč istoj motivsko-tematskoj osnovi, pa u Klimantovića stihovi glase *plačimo srcemъ . i očima . / pomislēči . gđi smo nina . / paki kamo . vsi idemo . / mi nevolni . gđē pridemo .* (f. 76) što odgovara latiničkom, starijem (1471.) Picićevu zapisu: *Placi sarce i-s-ocima / pomislechi gđi smo nigna / pachi scoro camo ides / Kmo ides gđi-li prides* (Picićeva pjesmarica, str. 42) znatne su formalne razlike. Osim u pismu, razlika je i u tome što se latinički tekst sastoji od 57 stihova dok je glagoljički nešto kraći, 46 stihova. Razlike su pri tome primarno kvalitativne, odnosno Picićev je tekst stilski razrađeniji što je posredovano formom obraćanja. Konceptija odnosa između glasa koji 'govori' i kojemu se govori samo je dijelom različita. Personalizirana množina koja preteže u Klimantovića, uključena je u kolektivitet kojemu je refleksija pjesme i namjenjena ('mi nevoljni', 'kamo svi mi idemo') te su lirski subjekt i adresat jedno, dok su u Picića lirski subjek i adresat razdvojeni u većini stihova ('ti koji grijеšiš', 'pazi kamo ideš'):

Picićev zapis 1471. latinicom:

uasda misli ono urime / Gđi ti-e çuiuiti a-ne vmriti / chesmu sfitu cha-se trudis / Jednim casom gđi sfe sgubis / Iere slaue sega suita / potarplenie chaco çuita / Ca uech çuiues to-s grisnij / Gđi fse oiti tamo poity / cratach put iest chim tecemo / A oduse se ne-spomenemo / Gludi ischu suita dichu / iere ginu onomu vichu (...) (Picićeva pjesmarica, str. 42-43)

Klimantovičev zapis 1501./2. glagoljicom:

va ono n(a)še . teško vrime . / nu mislimo . ča će biti . / gđi nam ē tužnimъ . skoro priti . / na vom svitu . ča se trudimo . / ednimъ hipomъ . vse zgubimo . / er su slave · ovoga svita . / vele kratke . kako . cvita . / put ē kratakъ . kimъ tečemo . / na sudni danъ . ča rečemo . / oviga svita . hočemo diku . / terъ . zginemo · onomu viku . (...) (f. 76-76v)

Šekvenciē za mrtvihъ vazda kako je naslovljena u *Zborniku* poznata je i pod nazivom *Sudac strašan hoće priti*. Riječ je o prepjevu latinske sekvencije koja se nalazi u misi za

pokojne (pjesma o Sudnjem danu – *Dies irae*)⁵⁰. U Klimantovića je ova pjesma izdvojena od ostaloga 'šekvencijalnoga slijeda' i uklopljena u misu za mrtve što odgovara i njezinom vrsnom određenju kao sekvencije⁵¹.

I ova je pjesma zoran primjer spajanja horizontalne i vertikalne linije pismenosti hrvatskoga srednjega vijeka⁵² odnosno supostojanje dvaju prijepisa u dvama različitim pismima (ponekad i u trima) – latinici i glagoljici. U Picića te u *Lekcionaru Bernardina Splićanina* sekvencija je na latinici dok ju je Klimantović zapisao glagoljicom. Činjenica (koja se odnosi i na prethodnu pjesmu *Pisan na spomenutje smrti*) supostojanja dvaju pisama u istoj sredini kada je riječ o otoku Rabu postaje indikativna. Naime, *Prva rapska pjesmarica* nosi ime prema Mateju Piciću, rapskome kanoniku koji je svoju službu vršio u okvirima rapskoga kaptola – unutar Grada. Riječ je o sredini u kojoj se hrvatski jezik kao jezik korespondencije 'službenika' biskupije potvrđuje tek 1605. godine, dakle nekoliko stoljeća kasnije, odnosno u Gradu nije mogao prevladati narodni jezik već se radilo o svojevrsnom polilingvizmu: talijanski, latinski i hrvatski jezik. S druge strane glagoljaška djelatnost postoji izvan "zidina" pred gradom i u okolnim selima što potvrđuje i Klimantovićevo marginalija nastanku dijela zbornika na Komrčaru pred Gradom Rabom. Stoga, dok su u Supetarskoj Dragi pronađeni dijelovi liturgije na glagoljici, u gradskim arhivima glagoljske su pergamene tijekom 15. i 16. stoljeća služile za restauraciju latinskih/latiničkih antifonara i brevijara⁵³.

U Zborniku je sekvencija za mrtve pisana u osmeračkom distihu, no nije grafički izdvojena već slijedi pisanje u retcima (43 retka uglatom glagoljicom) iz kojih je moguće utvrditi 53 stiha s rimom abab. Stariji zapis iz *Prve rapske pjesmarice* ima 60 stihova. Usporedimo:

*Sudac strasan oche priti
Va sfit oggnem popaliti
Ne-bude-se niedan pred gnim scriti
Cada pride isera suitla
Ne ostauit nistar suite
dauid prau i-sibila
Colic trepet tada bude*

(Picićeva pjesmarica, str. 43.)

*Sudacъ gnêvanъ hočet priti . /
vasъ svit ognemъ popali /*

⁵⁰ Vidjeti Pantelić (1964:26-29).

⁵¹ U užem smislu sekvencije su samo one pjesme koje su ušle u sastav misne liturgije, dok Klimantović sve svoje pjesme naziva 'sekvencijama'.

⁵² Hercigonja (1994:218-230).

⁵³ *Prothocollum Capituli Arbensis*, u rukopisu, sastavio o. Odoriko Badurina, Arhiv bivše Rapske biskupije, Rab.

*ti . nemoči se prêd nimb skriti . /
kolikb trêpetb tada budêt /
kad se s(ve)to pismo zbudêt . a m /
rtvi se vsi probudêt . truba bo /
žîe mrtvihb budi . nu skrsnite . /
mrtvi ljudi . poite k b(og)u da vas /
sudi . (...)*

(*Klimantovićev zbornik I, f. 164*)

Nadovezujući se na pretpostavku o naglašenoj i svjesnoj ulozi Klimantovića sastavljača, navedena pjesma predstavlja zoran primjer. Naime, Picić stihove koji primarno ulaze u sastav liturgije (dio obreda mise za pokojne) odvaja uz ostale pjesme kao samostalan poetski produkt. Klimantović pak zadržava prvotnu funkciju pjesme i ne umeće ju u 'zboroplet' prethodnih 'šekvencija', ostavljajući je kao integralan dio mise za mrtve. Ovdje je možda dobro istaknuti i očito najveću razliku između dvaju skriptora, jer za razliku od Picića, Klimantović u *Zborniku* zadržava prvotnu namjenu teksta pa je stoga i moguće uočiti smislene žanrovske komponente bez obzira na primarno poučno-praktičnu funkciju zbornika kao cjeline.

Klimantovićeva *Šekvenciê puku pokle zak(o)paju č(lovi)ka* bliska je narativnom pjesništvu tipa *Pês(anb) ot m(u)ki H(risto)vi* koju dovodimo u vezu s razvojem srednjovjekovne drame. Strohal navodi postojanje istoga teksta u *Akademijinu rukopisu IV. a. 66* (f. 6a – 7b) dok će instrumentarij u gradbi ovih stihova biti prisutan i u dramskom dijelu *Zbornika – Plaču Gospoje*.

Sekvencija sadrži prikaz Isusove muke, no pjesma je personalizirana te se lirski subjekt u 1. licu obraća izravno čitaocu/gledaocu/slušaoču. U uvodnom se dijelu najavljuje Isusov 'nastup' te se prisutni (puk) mole za tišinu. U sličnim narativnim pjesmama je nešto drugačije jer se obično brat koji kazuje stihove obraća slušateljima pozivajući ih da pogledaju/poslušaju muku nakon čega slijedi njezin prikaz. Karakteristična formula obraćanja vjernicima (slušaocima/gledaocima/čitaocima) prisutna je i ovdje, a funkcija joj je izazvati suosjećanje i poistovjećivanje što je potencirano ja-formom u prvom licu jednine:

*Gledai ruke . gledai noge .
gledai têla rane mnoge .
Gledai rebra probodena .
gledai krala okrunena .
Misli čavle misli rane .
kr'vb istêče po v'se strane .
(...) Lice veće sl'nca svêtlo .
ot grêš'nih' e opluvano .
B'ênb pri stl'pê močno svezanb .
(*Pariška pjesmarica, str. 38.*)*

*gledai mi glavu . okrunenu . /
oštrimь trniemь . izranenu . /
gledai mi rebra . probodena . /
i moga tela . izranena . /
nutь pogledai . moe ruke . /
kolike su . na nihь muke . /
(...) ke su čavli . sprobiēne . /
i konopomь . svezivane . /
pogledai mi . obrazь slavni . /
ćića tebe . popljuvani . /*

(*Klimantovićev zbornik I, f. 78.*)

Preko simbola ‘trnove krune’, ‘probodenih rebara’, ‘čavli’, ‘konopca’ ili pak ‘obrazu popljuvanoga’ – linearnog nizanja motiva na kojima izrasta muka Isusova, pjesma se povezuje s tradicijom religioznoga, nabožnoga pjesništva. Uvrštavajući ovu pjesmu u Zbornik sastavljač se nastavlja na najstarije pjesništvo, na stihove prvi put zapisane u *Pariškom zborniku – Pês(anь) ot m(u)ki H(risto)vi*, slijedi tradiciju dijaloškoga Picićevoga *Plača* uključujući i *Plač* u zborniku koji sam sastavlja, stupajući u dijalog s korpusom tekstova koji tematiziraju simbole Isusove muke (npr. *Prigovaranje blažene dive Marije i križa Isusova* u *Vartlu* ili u *Trogirskoj pjesmarici*, *Isusova mučila* u *Osorsko-hvarskoj pjesmarici*). Na taj način osim protežitost tradicije moguće je uočiti i njezino aktivno obnavljanje i aktualizaciju sve do 18. stoljeća.

Određujuća značajka ovih tekstova tako postaje pojam intertekstualnosti, *kao i prvenstvo konvencije nad pojedinačnom ekspresivnošću, kao i “neosobnost” stila, isprepletenost poetskoga i didaktičnoga, svjesno “uživanje” u varijacijama već postojećega, te “plurale tantum-recepcija”*.⁵⁴

Što je Šimun Klimantović?

Franjevačka je tradicija nasljeđovala odnos prema pisanju koji je uspostavio sv. Franjo, da bi ga kasnije modificirao i utvrdio sv. Bonaventura.⁵⁵ U 13. stoljeću se ‘pisanje knjiga’ propisuje kao jedna od franjevačkih djelatnosti, što potvrđuju konstitucije Generalnoga kapitula iz 1260. godine. Već se tada uočava razlika između običnoga prepisivanja teksta i ‘pisanja’ kao intelektualne djelatnosti.⁵⁶ Podrazumijeva se da su

⁵⁴ Dürrigl (2007:6).

⁵⁵ Bonaventura, sv. (1221. – 1274.) General franjevačkog reda od 1257., (...) razvijao osnivačku misao F. Asiškog i napisao njegov životopis (*Legenda Maior*). Smatra se drugim osnivačem franjevačkog reda zato što je organizirao njegovo unutarnje ustrojstvo i znanstveno-teol. usmjerenje. Kao filozof i teolog najistaknutiji je predstavnik “zlatnog doba” (kasne) skolastike; (...) nastavljajući augustinskog smjera u teologiji (“franjevačka škola”), *Hrvatska enciklopedija* (2000:227).

⁵⁶ Usporedi: Bartoli Leangeli (1997:283-305).

franjevci za svoje potrebe sami 'proizvodili' knjige, jer po pravilima reda nije bilo dopušteno kupovati knjige. Nakon što je tiskarska djelatnost u našim krajevima zabljesnula glagoljskim tiskom, a potom sustala, a latinica preuzima primat nad glagoljicom, u franjevačkim samostanima tradicionalno usmjerenim prema zadovoljavanju vjerskih potreba nižih slojeva pučanstva, javlja se potreba za knjigama koje objedinjuju raznovrsne sadržaje. Od regule koja je važna za funkcioniranje samostana, preko obrednih tekstova, do svjetske povijesti. Izbor tekstova koji će ući u takve 'zbirke' ovisi o 'piscu', o razini njegove pismenosti, njegovim intelektualnim i kreativnim sposobnostima, o mjestu gdje se zatekao (materijalni preduvjeti – tehničke mogućnosti), vrsti i kvaliteti predložaka koje je mogao konzultirati (samostanske knjižnice), i koječemu drugome što je iz današnje perspektive nemoguće rekonstruirati.

Već je sv. Bonaventura razlikovao četiri načina za "nastanak knjiga" (*quadruplex est modus facendi librum*) koji korespondiraju s ulogama: *scriptor*, *compilator*, *commentator* i *auctor*. Gdje je granica između običnog *scriptora* – prepisivača po profesiji kojega možemo smatrati zanatlijom i *compilatora/auctora* čija je djelatnost intelektualna, a ne samo prepisivačka, teško je odrediti. Anonimnost rukopisa i slaba istraženost te kategorije 'pisaca' otežava donošenje zaključaka.⁵⁷

Prepisivanje knjiga je za srednjovjekovnoga prepisivača bila pobožna pokora. Npr. na kolofonu jednog kodeksa iz 12. st. zapisana je ispovijest-preporuka jednog pisara:

*Rad pisara je okrepa čitatelju. Prvi oduzima snagu tijelu, drugi favorizira duh. Tko god da ti jesi ne podcjenjuj, već rađe pazi na posao onoga koji se trudi za tvoju korist. Ako ne znaš pisati ne smatraš to mukom, ali ako želiš detaljnu priču o pisanju reći ću ti da je (to) težak posao: zamagljuje vid, krivi leđa, pritišće rebra i trbuh, bole te bubrezi i cijelo tijelo. Stoga, čitatelju, okreći pažljivo stranice i drži prste podalje od slova, kako oluja tučom uništava plodove zemlje, tako i nesmotreni čitatelj uništava knjigu i pismo. Kao što je mornaru drago pronaći luku na kraju svoga puta, tako je pisaru drago doseći posljednji redak. Neka je uvijek hvala Bogu!*⁵⁸

Prema formuli *Nihil novum dicere*, srednjovjekovni su 'pisci' pa tako i Klimantović umanjivali važnost svoga autorstva smatrajući da "njihova" priča nije njihova. Međutim, metanarativni umeci samoga Šimuna Klimantovića osim što ukazuju na njegovu istaknutu ulogu u nastajanju samih rukopisa, navode na samoodređenje vlastitoga statusa. U izdvojenim se dijelovima teksta Klimantović potpisuje te govori o sebi kao onome koji je *pisao* i *potpisao te knjižice*. Umanjuje i svoj autoritet, ali posredno – umanjujući samu vrijednost dijelova teksta koji nose njegov potpis nazivajući ih *fraškama* što bi značilo *bezvrijedna roba, trice, banalnosti, beznačajna brbljanja, čakule, brbljarije*. Osim što je takav postupak dio srednjovjekovne 'topike', sastavljač zbornika je svjestan zahtjevnosti svoga posla pa se ispričava ne samo na duhovnoj osnovi već i na profesionalnoj – za omaške pera (*mr'se*).

⁵⁷ Prema Bartoli Leangeli (1997).

⁵⁸ Jackson (1988:74).

Klimantović-skriptor razlikuje ovjeren tekst, onaj koji je nastao temeljem njegove prepisivačke djelatnosti, od onoga teksta koji je njegov osobni proizvod – auktorski. U taj dio njegove djelatnosti pripada:

- ljetopis koji je napisao 1512. godine. U njemu su zapisani i Klimantoviću suvremeni događaji sa subjektivnom notom, npr. o smrti krčkoga kneza Ivana 1480.:

(...) I umri nigde za gorom gladom, všenci ga ujiše, zač biše zau gospodin i zato ga bog kaštiga. I zgubi svoje gospodstvo cića npravdê, ku činjaše v išuli. (...)

1508. *(...) I v toj rati pogiboše mnozi Hrstjane brez čisla i mnoga vladanija biše razčinjena i gradi požgani i razčinjeni i Rika požgana i vsa Istrija razsuta i vsu Dalmaciju i gradi po njoj vzeše gospodi (...)*⁵⁹

- historijske bilješke također iz njemu suvremene povijesti, npr. iz 1505. godine:

I tada biše mnogi gladb v z / adri i po vsoj dalmaciji . i po / vsemv svitu . v zadri ne biš / e pšenice . ni ozimca . ni prosa . ni / sirka ni niednoga žita . ne b(i)še / ča ni zrna kupiti . i tada nevo / lni hr(stja)ne gladomv mrahu . oi / me iju gorê namv . sagrišismo p / redv g(ospodi)nomv bogomv . i za n(a)ša bez / akonê da na nasv takovu kaš / tigu gladomv . kakova ni bila / za pëmetara na vasv svitv . (istaknule I. S. K. – S. L.) (f. 162.)

- te osobni komentari koje svjesno spušta na najnižu razinu nazivajući ih mudrolijama (*i ni čudo ako bi nika fala bila*):

(...) ako li te ne zove, t'voê č'koda, a ti se poidi doma najijb, viš li, ako imaš česa. i dobro te s'vituju, ne učini ino je žimija, priêtel'ski te s'vituju. i ako poidêši na obedv k onomu, ki tebv zove, jijb k'ruto, ča naik'ruche morêš'. ako ti e priêtel'v onv, u koga si, nemu e d'rago, a t(e)bi prudno. ako li ti e nepriêtel'v, a onv neka suze roni. ti li jijb ča morêš' naibolê. neka mu e joče veča žalost', a t(e)bi koris'tv.⁶⁰

Cjelokupna Klimantovićeva djelatnost upućuje na zapisivača, prepisivača, kompilatora, nekoga tko je vičan umijeću pisanja. No, njegova se intelektualna nastojanja izdižu iznad puke tehničke sposobnosti pa skriptor sebi dopušta slobodu izbora iz naslijeđene tradicije i naknadno osmišljavanje cjelina. Osobim komentarima i njihovom valorizacijom skriptor čini iskorak prema piscu-auktoru. Fraške kao au(k)torske upise možemo smatrati autoreferencijalnim intertekstom, naime 'nedostojni fratar' ne smatra sebe piscem, iako je zapisao te knjižice što ukazuje na svijest o razlikovanju njegovih uloga u odnosu na tekst. No zasebna kategorija pisca-autora je Klimantoviću vjerojatno poznata – pisac meštar – pa je gotovo riječ o odmaku od srednjovjekovne koncepcije autorstva.

⁵⁹ Strohal (1911 a:219).

⁶⁰ Milčetić (1911:97). Usp. i FÄLE, f. pl. arap. tur. . fal, gatanje, vraćanje.[nj - pisano starom grafijom] - U narodnijem pjesmama našega vremena. Jesi l' Tale, proučio fale, bolan Tale, što ti fale kažu? što no grču crni gavranovi? što svijaju orli mrcinjaši? a što kliču žuti jastrebovi? Nar. pjes. juk. 147. Fale, mudrolije, dosjetke. 618. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio III (ĐAVO-ISPREKRAJATI), JAZU, Zagreb 1887-1891, str. 41.

Nekoliko je instanci koje se mogu nazrijeti: ‘nedostojni fratar’ – skriptor, Tvorac teksta, meštar pisac te treća koju Klimantović razlikuje od prethodne dvije – pisca-auktora: ni pisca ni pod piscem pisca, onaj koji *poznaje* i *koristi* prirodenu mu vještinu (samoinicijativnoga) pisanja:

ê fratarъ fra šimunъ (...) nedostoini fr(a)t(a)rъ / ni pisacъ . ni podъ piscemъ pisac . ne učih bo se / pri meštru piscu pisati . ni odb pisca priêh nauka / niednos učiniti . ni po človiku niednomъ . da to ča estъ . volomъ b(o)žiomъ ē . i odb b(og)a ē .⁶¹

Cjelokupna djelatnost takvih pojedinaca doprinijela je osmišljavanju književnoga identiteta na prostorima gdje korpusno prevladavaju zborničke kompilacije koje su se u prijepisima kontinuirale i u rano novovjekovlje. Franjevački samostani su pri tome odigrali bitnu ulogu u čuvanju i nasljedovanju pisane riječi čime se uspostavila relacija prema tradiciji u vremenu drugačijih poetičkih uzusa.

IZVORI

- Druga rapska pjesmarica*, u: Derossi, Julije (1996) *Dva rapska Gospina plača*, Senjski zbornik, 23, Senj
- II. *Novljanski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495.* (1977) Priredile: Marija Pantelić, Anica Nazor. Župni ured Novi Vinodolski, Staroslavenski institut “Svetozar Ritig”, Turistkomerc, Zagreb.
- Glagoljski fragmenti Ivana Berčića u Ruskoj nacionalnoj biblioteci.* Priredila Svetlana O. Vialova, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Ruska nacionalna biblioteka, Staroslavenski institut, Zagreb – Petrograd, 2000.
- Indulgencije fra Šimuna Klimentovića*, rukopis, 1502-1513, NSK, R 3368, sign. SM 32. F. 20, f. 97.
- Klimantovićev zbornik I*, Hrvatski državni arhiv, HR-HDA-879; snimljeno u travnju 1985., r. br. 3762.
- Pariška pjesmarica*, u: Malić, Dragica (1972) *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*, HFD, Zagreb.
- Pićićeva pjesmarica*, u: Fisković, Cvito (1953) *Rapska pjesmarica iz druge polovice XV. stoljeća*, JAZU, Zagreb.
- Prothocollum Capituli Arbensis*, u rukopisu, sastavio o. Odoriko Badurina, Arhiv bivše Rapske biskupije, Rab.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio III (ĐAVO-ISPRAKRAJATI), JAZU, Zagreb 1887-1891.

⁶¹ *Indulgencije fra Šimuna Klimentovića*, rukopis, 1502-1513, NSK, R 3368, sign. SM 32. F. 20, f. 97.

LITERATURA

- Bartoli Leangeli, Attilio (1997) *I libri dei frati. La cultura scritta dell'Ordine dei Minori, u: Francesco d'Assisi e il primo secolo di storia francescana*, grupa autora, Einaudi, Torino.
- Brčić, Ivan (1881) *Nekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom*; Rad JAZU, knjiga LIX. Zagreb, str. 158-185.
- Dürriegl, Marija-Ana (2007) *Čti razumno i lipo. Ogleđi o hrvatskoglagojskoj srednjovjekovnoj književnosti*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Fancev, Franjo, *Iz "Induljencija" fra Šimuna Klemenovića (1511.)*. Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, god XIII., Zagreb 1911, str. 189-191.
- Fancev, Franjo (1938) *Plač blažene dive Marije (Plač gospoje)*, Građa za povijest književnosti hrvatske, Knjiga XIII, Zagreb, str. 193-212.
- Fancev, Franjo (1932) *Hrvatska crkvena prikazanja*, posebni otisak iz XI. knjige *Narodne starine*, Zagreb.
- Fučić, Branko (1999) *Fraške*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Hercigonja, Eduard (1975) *Srednjovjekovna književnost*, Povijest hrvatske književnosti, knj. 2, Mladost, Liber, Zagreb.
- Hercigonja, Eduard (1994) *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Hercigonja, Eduard (2004) *Na temeljima hrvatske književne kulture*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Hrvatska enciklopedija (2002) sv. 2 (Be-Da), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
- Hrvatska enciklopedija (2001) sv. 3 (Da-Fo), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
- Ivančić, Stjepan (1911) *Nješto o hrvatsko – glagolskim pismima samostanskih Trećoredaca* Zadar, str. 3-18.
- Ivančić, Stjepan (1910) *Povjestne crte o samostanskom III Redu sv. O. Franje po Dalmaciji., Kvarneru i Istri i poraba glagoljice u istoj državi sa prilozima. Treći dio. Životopisi*. Odlikovana tiskarna F. Vitaliani, Zadar.
- Iskoni bê slovo* (2001) Zbornik radova o glagoljici i glagoljašima zadarskog kraja i crkvi svetog Ivana Krstitelja, Zagreb.
- Jackson, Donald (1988) *La scrittura nei secoli*, Nardini, Firenze, str. 74., preuzeto i prevedeno prema: Baldini, M. *Storia della comunicazione*, Tascabili Economici Newton, Roma, 1995, str. 45.
- Katičić, Radoslav (1999) *Na kroatističkim raskrižjima*, Zagreb.

- Kolumbić, Nikica (1987) *Rapski dijaloški plačevi u XV. i XVI. stoljeću*, Rapski zbornik, Zagreb.
- Kukuljević Sakcinski, I. (1855) *Staro hrvatsko pjesništvo*. Neven, 37/IV, Zagreb, str. 578-579.
- Lucić, Petar (1990) *Vartal*, Priedio N. Kolumbić, Književni krug, Split.
- Milčetić, Ivan (1910) *Franjevci i glagolica*, Savremenik, godina V., Zagreb, str. 201.
- Milčetić, Ivan (1911) *Hrvatsak glagoljska bibliografija, I. dio opisi rukopisa*, JAZU, Zagreb.
- Milčetić, Ivan (1912) *Berčićeva glagoljska zbirka u Petrogradu*, Ljetopis JAZU, 26. svezak, Zagreb, str. 265-271.
- Milčetić, Ivan (1955) *Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu*, Radovi Staroslavenskog instituta, knjiga 2, Zagreb, str. 93-128.
- Pantelić, Marija (1964) *Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca*, Radovi Staroslavenskog instituta, Zagreb, 5., str. 5-98.
- Pantelić, Marija (1967) *Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu kneza Novaka iz 1368.*, Radovi Staroslavenskog instituta, Zagreb, 6., str. 5-108.
- Povijest Hrvata. Srednji vijek.* (2003) ur. Šanjek, Franjo, Školska knjiga, Zagreb.
- Runje, Petar (1990) *Prema Izvorima*, Provincijalat franjevac trećoredaca, Zagreb.
- Runje, Petar (2001) *Pokornički pokret i Franjevci trećoredci glagoljaši (13.-16. st.)*, Provincijalat Franjevac trećoredaca i Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Strohal, Rudolf (1911 a) *Glagolska kronika fra Šimuna Klimantovića*, Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, god. XIII., sv. 4, Zagreb, str. 212-219.
- Strohal, Rudolf (1911 b) *Glagoljski književnik fra Šimun Klimantović*, Prosvjeta, XIX., Zagreb, str. 711-712.
- Strohal, Rudolf. (1915) *Hrvatska glagolska knjiga*, Tiskara "Mercur", Zagreb.
- Štefanić, Vjekoslav (1969) *Hrvatska književnost srednjeg vijeka* (uvodni tekst str. 3-61; komentari uz pojedine tekstove), Matica hrvatska, Zora, Zagreb.
- Tandarić, Josip Leonard (1993) *Hrvatsko-glagoljska liturgijska književnost (rasprave i prinosi)*, Kršćanska sadašnjost i Provincijalat franjevac trećoredaca, Zagreb.
- Tandarić, Josip Leonard (1980) *Hrvatskoglagoljski ritual*, Slovo, 30, Zagreb., str. 17-87.
- Tkonski zbornik: hrvatskoglagoljski tekstovi iz 16. stoljeća*, (2001) Općina Tkon, Tkon.
- Велев, Илија (2000) *Средновековни книжевни антологији. Ракписните антологиски зборници во македонската книжевна традиција*. Менора, Скопје.
- Zlatar, Andrea (1991) *Knjiga nad knjigama*, Književna smotra, XXIII br. 83., str. 17-25.

SUMMARY

Ines Srdoč-Konestra – Saša Lajšić

ŠIMUN KLIMANTOVIĆ (...) *NEITHER A WRITER NOR A WRITER BENEATH ONE*

Šimun Klimantović (?1464-1544?), a Tertiary Franciscan, has made a valuable contribution to the literary-cultural domain of life on the area stretching from Lukoran near Zadar, Zaglava near St. Mihovil on the island of Dugi otok, over the island of Galevac near Preko, to Glavotok on the island of Krk and Komrčar on the island of Rab, with his five manuscripts. Although previous research has tried to emphasise the importance of his 'mission', a systematic research into his work has never been conducted. The paper emphasises his contribution as a note-taker and editor to the *Klimantovićev zbornik I*, and suggests a genealogical description. Special attention is given to *fraške* as a tentative auctor's trace that he left in his manuscripts. Klimantović is perceived as a 'writer' in this paper with the purpose of confirming the hypothesis on the so-called Glagolitic Humanism.

Key words: *Croatian medieval literature, Šimun Klimantović, Franciscan, medieval proceedings, Klimantovićev zbornik I, Glagolitism*

